

**ՌԵՍԵՆՏԻՄԵՆՏՆԸ¹, ԵՍ-ԿՈՆՑԵՊՑԻԱՆ ԵՎ
ՀԱՅԱՏՅԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՂՐԲԵՋԱՆՈՒՄ**

ԱՐՄԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

*Մենք չենք ատում մարդուն քանի դեռ նրան
համարում ենք մեզանից ցածր, մենք ատում
ենք միայն այն ժամանակ, երբ նրան համա-
րում ենք մեզ հավասար կամ մեզանից բարձր:*

Ֆրիդրիխ Նիցշե

20-րդ դարավերջին արցախահայության ինքնորոշման իրավունքի իրացման հանդեպ ագրեսիվ մերժողական կեցվածք ընդունած Ադրբեջանը սանձազերծեց արյունալի և երկարատև պատերազմ, որի նպատակը արցախահայության բռնի տեղահանությունը կամ ոչնչացումն էր: Սակայն ունենալով թվական, ռազմական, դիրքային, պարենային և ռեսուրսային այլ առավելություններ՝ Ադրբեջանը, այդուամենայնիվ, չկարողացավ իր համար ցանկալի ելք ապահովել և 1994 թ. հարկադրված ստորագրեց հրադադարի եռակողմ պայմանագիր: Այս ամենի հետևանքով թերարժեքության բարդությամբ համակված ադրբեջանական մտավորականությունը կրկին բռնեց քարոզչության իրեն հոգեհարազատ ուղին՝ շարունակելով թուրքական «պատմագիտության» հակահայկական ավանդույթները:

Ադրբեջանական կեղծ պատմագիտական դպրոցը պատմական զեղծարարությունների միջոցով փորձում է ջնջել հայկական հետքերն Արցախից և ողջ Արևելյան Անդրկովկասից կամ դրանք առավելագույնս «արդիականացնել» (օրինակ, **Արցախում հայությանը պատմական խոր արմատներից զրկելը, հայերի եկվորությունը կամ հյուր լինելը «հիմնավորելը»**), իսկ հայկական պատմաճակության ժառանգությունը ներկայացնել որպես Կովկասյան Ալբանիայի սեփականություն²:

Թեպետ Ադրբեջանում պատմագիտական կեղծարարությունները սկսվում են դեռևս Ադրբեջանական ԽՍՀ գոյության տարիներից, այնուամենայնիվ այդ ժամանակահատվածում ադրբեջանական պատմաբանները որոշակիորեն կաշկանդված էին և Ադրբեջանի պատմությունը շարադրելիս ստիպված էին հետևել միութենական «Կենտրոնի» ներկայացրած պահանջներին: Նրանք պետք է դրական լույսի ներքո ներկայացնեին Ռուսաս-

¹ Առաջացել է ֆրանսերեն *ressentiment*՝ ինքնաթունավորում բառից: Սույն հոդվածի հետագա շարադրանքում առավել մանրամասն և պարզորոշ կներկայացվի «ռեսենտիմենտ» երևույթը և դրա կապն ադրբեջանական իրողությունների հետ:

² Այս մասին տես **Шнирельман В.** Албанский миф, (2012), [http://www.vehi.net/ is-toriya/armenia/albanskyimif.html](http://www.vehi.net/is-toriya/armenia/albanskyimif.html): (սույն հոդվածում նշվելու է համացանցից մեջբերված նյութերի ոչ թե հրապարակման, այլ համապատասխան կայքէջում զետեղված և մեր կողմից օգտագործված լինելու տարեթիվը):

տանի, Կոմունիստական կուսակցության դերը ադրբեջանական ժողովրդի կյանքում, ջատագովելն ժողովուրդների եղբայրության և ինտերնացիոնալիզմի գաղափարները: Իսկ սա նշանակում է, որ Ադրբեջանական ԽՍՀ օրոք ադրբեջանցի պատմաբանները հայկական թեմատիկան, հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների հարցը պետք է զգուշորեն շոշափեին: Այսինքն՝ մարտնչող հայատյացությունն այս պարագայում անհնարին էր: Սակայն այդ տարիներին ադրբեջանական պատմագիտությունն այնուամենայնիվ կարողացավ ձևավորել հակահայկական պատմագիտական հարթակ, որի վրա արդեն նորանկախ Ադրբեջանում պետք է վեր խոյանար հայատյացության գաղափարախոսական կառույցը: Բանն այն է, որ ԽՍՀՄ կազմի մեջ մտնող հանրապետությունների տիտղոսակիր ժողովուրդներն ունեին սեփական պատմությունն ուսումնասիրելու իրավունք: Ադրբեջանցիներն այս առիթը բաց չթողեցին և զարկ տվեցին երբեմնի անհայտ ադրբեջանական ժողովրդի՝ դեպի հեռավոր անցյալ գնացող «պատմության» ուսումնասիրությանը: Վերջինս մի կողմից միտված է «ադրբեջանական ժողովրդի» տեղաբնիկության կամ տարածաշրջանում դարավոր ներկայության գաղափարի հիմնավորմանը, իսկ մյուս կողմից՝ դրա համատեքստում հայերի եկվորության մասին թեզի «հիմնավորմանը»: Սխալ կլինի կարծել, թե ադրբեջանցիների տեղաբնիկության գաղափարի շրջանառմամբ ադրբեջանական պատմագիտությունը բացառապես հակահայկական կոնցեպտներ ձևավորելու խնդիրն է լուծում: Այդ գաղափարը տարածաշրջանի ժողովուրդներին ինքնորոշման իրավունքից զրկելու կամ դրա պատմական հիմքերը վերացնելու, ինչպես նաև այլ պետությունների տարածքների հանդեպ հնարավոր հավակնությունները հիմնավորելու նպատակ ունի (օրինակ՝ Իրանի հյուսիսային շրջաններ և այլն):

Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում և ներկայիս Ադրբեջանում պատմագիտության զարգացման ընթացքի վերաբերյալ ուշագրավ փաստեր է ներկայացնում ադրբեջանցի փորձագետ Ա. Յունուսովը³: Ըստ նրա՝ Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում գոյություն են ունեցել պատմագիտական երկու հայեցակարգեր պաշտպանող խմբեր: Դրանցից առաջինը ներկայացնում էին Ադրբեջանի ԳԱ պատմության ինստիտուտում մեծ հեղինակություն վայելող Ջիա Բունիաթովը, Իգրար Ալիևը և Ֆարիդա Մամեդովան: Մյուս խմբի ականավոր ներկայացուցիչներից էին Մահմուդ Իսմայիլովը, Սուլեյման Ալիյարովը և Յուսիֆ Յուսիֆովը, որոնք մեծ հեղինակություն էին վայելում բուհական համակարգում՝ դասախոսների և ուսանողների շրջանում⁴: Ադրբեջանի պատմության վերաբերյալ առաջին հայեցակարգի համաձայն՝ Ադրբեջանի թյուրքականացումը սկսվել է 11-րդ դարում, և հենց այդ պահից սկսած պետք է խոսել ադրբեջանական ժողովրդի էթնոգենեզի սկզբնական փուլի մասին: Մինչդեռ երկրորդ խմբի ներկայացուցիչները ամեն կերպ փորձում էին հիմնավորել թյուրքերի՝ տարածաշրջանում հնագույն ժողովուրդ լինելը⁵: Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում այս երկու հայեցակարգերը միաժամանակ

³ Չետագա շարադրանքում կներկայացնենք նրա վկայակոչած փաստերից առավել կարևորները:

⁴ Տե՛ս **Юнусов А.** Мифы и образы «врага» в исторической науке и учебниках по истории независимого Азербайджана (2012), http://www.amudarya.net/fileadmin/_amudarya/bs/ay.pdf

⁵ Տե՛ս նույն տեղը:

գոյություն են ունեցել, սակայն, ինչպես պնդում է Յունուսովը, ակադեմիական շրջանակներում ազդեցիկ է եղել առաջին հայեցակարգը: Պատկերը էականորեն փոխվում է այն ժամանակ, երբ Ադրբեջանը ձեռք է բերում անկախություն: Այս ընթացքում՝ մանավանդ Ջ. Բունիաթովի և Ի. Ալիևի մահվանից հետո, ադրբեջանական պատմագիտության մեջ հաղթանակ է տոնում պանթուրքիզմի կողմնակիցների հայեցակարգը, ըստ որի՝ թյուրքերը տարածաշրջանի հնագույն ժողովուրդն են և այլն⁶:

Այդ հաղթանակի շնորհիվ ադրբեջանական պատմագիտական միտքը հնարավորություն է ստանում անկաշկանդ կերպով դիմելու կեղծիքների, քանի որ նախկին միութենական «Կենտրոնն» այլևս չկար, իսկ Ադրբեջանի իշխանությունների համար պատմության «վերաստեղծումն» ու դրա համատեքստում հայերի ապամարդկայնացումը խիստ կարևոր էին: Ա. Յունուսովը, հաշվի առնելով ադրբեջանական պատմության դասագրքերի բովանդակային կողմերը, նշում է, որ դրանցում թշնամու կերպարի կերտումը սկսվում է դասավանդման առաջին տարվանից: 5-րդ դասարանցիներն իրենց դասագրքին ծանոթանալուն զուգահեռ՝ ծանոթանում են օղուզական էպոսում տրված **«սև հագուստով անհավատների»** (այսինքն՝ քրիստոնյաների) թշնամական կերպարին: Ավելին, համաձայն Յունուսովի՝ դասագրքի վերջում հեղինակները վերջնականապես ձևավորում են թշնամու կերպարը՝ ի դեմս հայերի: Դասագրքում գրված է. **«Սև հագուստով անհավատները՝ հայերը և նրանց հովանավորները, մեր պետության թուլացման և մեկուսացման համար դիմում են ամեն տեսակի նենգ և ստոր մտահղացումների»**⁷:

Հայի թշնամական կերպարը կարմիր թելի պես անցնում է բոլոր դասարանների պատմության դասագրքերով, իսկ Ադրբեջանը ներկայացվում է որպես հնուց ի վեր թյուրքերով բնակեցված երկիր և այլն: **«Այսպիսով, - գրում է Ա. Յունուսովը, - ուսման առաջին տարվա դասագրքում ձևավորվել է հայերի՝ որպես Ադրբեջանի և ողջ «թյուրք-մուսուլմանական աշխարհի» հիմնական թշնամու կերպարը: Հետագայում այդ կերպարը լրացվում է Ադրբեջանի պատմությունից «փաստերով» և բացասական մակդիրներով»**⁸:

Յունուսովի նշած պանթուրքիզմի կողմնակիցների հայեցակարգը թեպետ որոշակիորեն տարբերվում է Բունիաթովի հայեցակարգից, այնուամենայնիվ դրանք ներդաշնակ միասնություն են: Բովանդակային մակարդակում այդ հայեցակարգերն ունեն հակահայկական միտվածություն, հագեցած են հակահայկական թեզեր կառուցելու կոնցեպտներով: Դրանցում այս կամ այն տարբերությամբ «փաստվում» է հայերի եկվորության թեզը, տարածաշրջանում հայկական մշակույթի պատմական հետքերի բացակայությունը, ինչը, փաստորեն, «լեգիտիմացնում» էր Արցախի նկատմամբ հայերի պահանջատիրության պատմական հիմքերի բացակայության գաղափարը: Ավելին, չնայած այս հայեցակարգերը միմյանցից տարբերվում էին, սակայն Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում դրանց համաժամանակյա գոյու-

⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 5:

⁷ Юнусов А., նշվ. աշխ.:

⁸ Նույն տեղում, էջ 8:

թյան փաստը կարծես վկայում էր այն մասին, որ դրանք կոչված էին ոչ այն-քան պայքարելու միմյանց, որքան միասնական ճակատով պայքարելու հայ պատմագիտական մտքի դեմ: Գուցես առաջին հայացքից տարօրինակ հնչի, սակայն **այդ հայեցակարգերի միաժամանակյա գոյությունը և համառ պայքարն ունենին հոգեբանական ազդեցություն գործելու և ուրոշակի թեզային ինվարիանտ արմատավորելու նպատակ:** Բանն այն է, որ երբ տեսական մակարդակում մի կողմից ասում են **ադրբեջանցիների էթնոգենեզը տեղի է ունեցել 11-րդ դարում, իսկ մյուս կողմից այնդում են, թե տեղի է ունեցել շատ ավելի վաղ՝ արդյունքում կարծես ստացվում է այնպես, որ այդ էթնոգենեզի հարցը պետք է քննարկել մինչև 11-րդ դարի համատեքստում:** Այսինքն՝ **արմատավորվում և անփոփոխ է դառնում ադրբեջանցիների՝ տարածաշրջանում դարավոր ներկայության մասին թեզը:** Իսկ սա նշանակում է, որ պատմության ադրբեջանական դասագրքերով մեծացած սերնդին գրեթե անհնար կլինի այլընտրանքային պատմական փաստերով համոզելը կամ լուսավորելը:

Կասկածից վեր է, որ անկախացումից ի վեր Ադրբեջանում նկատվող բազմաբովանդակ կեղծարարությունները նպատակ ունեն խարխուլելու արցախահայության ինքնորոշման պատմաիրավական ու քաղաքական հիմքերը, ձևավորելու Արցախի հանդեպ պահանջատիրոջ ինքնություն ունեցող ադրբեջանցի, ինչպես նաև շիկացնելու հակահայկականության մթնոլորտը: Ադրբեջանի գործող իշխանությունների համար վերջինս ունի կենսական նշանակություն և աչքի է ընկնում ադրբեջանական հասարակության մեջ արմատավորվելու համար անհրաժեշտ հոգեբանական հիմքերի առկայությամբ: Ասվածն առավել առարկայական կդառնա, եթե հայատյացության հոգեբանական նախադրյալների հարցը քննարկենք «ռեսենտիմենտ» կոչվող երևույթի դիրքերից:

«Ռեսենտիմենտ» հասկացությունը փիլիսոփայության մեջ շրջանառության է դրվել Ֆ. Նիցշեի⁹ կողմից, սակայն հետագայում զարգացել և նոր բովանդակությամբ է հարստացվել: Այս տեսանկյունից բավականին խոսուն է Մ. Շելերի¹⁰ դերակատարությունը, ով «խուսափելով Նիցշեի գաղափարների անքննադատ յուրացումից»՝ կարողացել է իր ստեղծագործ ես-ի կնիքը թողնել այդ հասկացության ըմբռնման վրա՝ ընդլայնելով դրա մեթոդաբանական կիրառելիության շրջանակները: Պատահական չէ, որ բարձր գնահատելով Նիցշեի կողմից ռեսենտիմենտի երևույթի բացահայտումը՝ Շելերը, այնուամենայնիվ, չի համաձայնում քրիստոնեության ռեսենտիմենտալ ծագման միջշեական ըմբռնման հետ, իսկ ռեսենտիմենտի խնդիրը, ինչպես Նիցշեն, չի քննարկում առավելապես ստրուկի և տիրոջ (արիստոկրատի) բարոյականությունների հարացույցում: Այսինքն՝ Շելերը ռեսենտիմենտի երևույթը դիտարկում է առավել լայն համատեքստում՝ բերելով բազմաթիվ օրինակներ մարդկային հասարակության զարգացման տարբեր փուլերից, տարաբնույթ սուբյեկտների կյանքից և գործունեությունից:

Զուգենալով ռեսենտիմենտի միջշեական և շելերյան ըմբռնումները

⁹ Տե՛ս **Ничше Ф.** Сочинения в 2-х томах . Том 2. М., 1990:

¹⁰ Տե՛ս **Шелер М.** Ресентимент в структуре моралей (2012), <http://www.max-scheler.spb.ru/content/view/86/37/>

հանգամանակից քննարկելու նպատակ՝ հետագա շարադրանքում կհստակեցնենք այդ հասկացությունը, կներկայացնենք ռեսենտիմենտի ձևավորման և խորացման նախադրյալները, ինչպես նաև այն հատկանիշները, որոնք բնութագրական են ռեսենտիմենտալ անհատներին, սոցիալական խմբերին, էթնիկական հանրություններին և այլն: Սա մեզ հնարավորություն կտա ոչ միայն սոսկ փաստելու ադրբեջանական իրականության մեջ հայատյացության իրողությունը, այլև բացատրելու դրա ձևավորումը, խորացման պատճառները, ադրբեջանական իշխանությունների որդեգրած հայատյաց քաղաքականության հաջողություններն ու նպատակները: Այսինքն՝ Նիցշեի և Շելերի հայացքների հանդեպ հետահայացությունն ունի ոչ միայն և գուցե թե ոչ այնքան փիլիսոփայական հիմնահարցերի քննարկման, որքան փիլիսոփայական գաղափարների մեթոդաբանական դիրքերից Ադրբեջանի հասարակական-քաղաքական գործընթացների որպիսությունն ու հիմքերը բացահայտելու նպատակ: Հանգամանք, որն ունի ոչ միայն տեսական, այլև գործնական կարևորություն, քանզի մի կողմից հնարավորություն կտա լրացնելու խնդրո առարկա հարցի շուրջ առկա հետազոտական բացը, իսկ մյուս կողմից՝ ուրվագծելու այն մեխանիզմների շրջանակը, որոնց կիրառման պարագայում հնարավոր կլինի որոշակիորեն թուլացնել ադրբեջանական իրականության մեջ այլատյացության և անհանդուրժողականության արմատավորման շնորհիվ խորացող արժեքային ճգնաժամը:

Ռեսենտիմենտը փիլիսոփայական եզր է, որը նշանակում է անզոր նախանձ, թշնամության զգացում այն ամենի հանդեպ, ինչը սուբյեկտը դիտում է որպես իր անհաջողությունների պատճառ: Անզորության, թերարժեքության զգացումն ու նախանձն առ թշնամին հանգեցնում են արժեքների այնպիսի համակարգի ձևավորման, որը որոշակիորեն ժխտում է թշնամու արժեքային համակարգը, ինչպես նաև փորձում է սուբյեկտին ազատել սեփական անկարողության զգացումից: Այսինքն՝ սուբյեկտը ստեղծում է թշնամու կերպար՝ սեփական անհաջողությունների համար մեղքի զգացումից ազատվելու համար և սեփական անզորության «մխիթարությունն» է փնտրում՝ արտաքին աշխարհի կամ թշնամու վրա բարդելով իր անհաջողությունների, պարտությունների և անզորության պատասխանատվությունը:

Օրինակ, անդրադառնալով տիրոջ և ստրուկի բարոյականությանը՝ Ֆ. Նիցշեն նշում է, որ ի տարբերություն առաջինի՝ ստրուկի բարոյականությունը միշտ կողմնորոշված է դեպի ուրիշը, ստրուկը կամ թույլը ինքնիրացվում կամ ինքնահաստատվում է ժխտման կամ ժխտողականության միջոցով: Այսինքն՝ տերերի բարոյականությունը նախաձեռնողական է, իսկ ստրուկներինը՝ ռեակցիոն կամ «հակադարձողական»: Համաձայն Նիցշեի՝ **ռեսենտիմենտը ամենից առաջ բացահայտվում է «գնահատող հայացքի փոփոխման» մեջ. դեպի ներս ուղղվելու փոխարեն հայացքը կողմնորոշված կամ ուղղված է դեպի դուրս:** Այս տեսանկյունից ստրուկի բարոյականությունն իր ձևավորման համար միշտ կարիք ունի ընդդիմադիր և արտաքին աշխարհի կամ, ինչպես կասեին ֆիզիոլոգները՝ արտաքին գրգիռների (պատահական չէ, որ համայն հայությանը թշնամի համարելով՝ Ալիևը որոշակիորեն ապահովում է այդ «արտաքին գրգիռը»): Ի-

հարկե, Նիցշեի հայացքներին անդրադարձով տողերիս հեղինակը բնավ ցանկություն չունի ադրբեջանական հասարակության ռեսենտիմենտալությունը բացատրել ստրուկների և տերերի բարոյականության միջոցով և մոդելով, քանզի մեզ հետաքրքրող խնդրի տեսանկյունից կարևոր է հասկանալ, թե որոնք են ռեսենտիմենտի գոյությունը փաստող ախտանիշները:

Ռեսենտիմենտի ձևավորումը սերտորեն կապված է ոչ միայն նախանձի, այլև վրեժի կամ ավելի ստույգ՝ վրեժի լուծումը հետաձգելու կամ ուշացնելու հետ: Սակայն երկու դեպքում էլ գործ ունենք ներքին անզորության երևույթի հետ: Վերջինս մի կողմից նպաստում է դիմացինի հաջողությունների հանդեպ հուսահատ նախանձի ձևավորմանը, իսկ մյուս կողմից՝ վրեժ լուծելու անկարողությունը կամ վրեժի ուշացումը տարաբնույթ գործոններով արդարացնելու անհրաժեշտությանը: Ավելին, ռեսենտիմենտի ձևավորումը կապված է նաև այսպես կոչված ես-կոնցեպցիայի հետ¹¹: Բանն այն է, որ յուրաքանչյուր անհատ, խունք կամ էթնիկական հանրություն աշխարհում ունի իր տեղի և դերի մասին որոշակի պատկերացում, սակայն ոչ միշտ է, որ կարողանում է ապահովել իր պատկերացմանը համապատասխանող կարգավիճակ: Այսինքն՝ ես-կոնցեպցիայի և փաստացի կարգավիճակի միջև ի հայտ եկած անջրպետը սուբյեկտին մի կողմից կարող է դրդել ակտիվ գործողությունների, իսկ մյուս կողմից՝ այդ կարգավիճակի ապահովման գործում անգոր լինելու զգացման ձևավորմանը կամ խորացմանը: Սակայն այդ զգացումը պետք է որոշակիորեն հաղթահարվի, ինչը սուբյեկտը հակված է կյանքի կոչելու «թշամու որպիսության» կամ «անարդար աշխարհի» փաստարկի համատեքստում: Իսկ սա նշանակում է, որ ես-կոնցեպցիայի ու իրականության միջև հակասությունները կարող են ատելության, չարության կամ հոգևոր ինքնաթունավորման հիմք հանդիսանալ՝ դառնալով անհանդուրժողականության և այլոց հանդեպ թշամանքի պատճառ: Պատահական չէ, որ Մ. Շելերը, ի տարբերություն մարդկության պատմության ստրկատիրական շրջանի, ժողովրդավարական զարգացումների համատեքստում արձանագրում է ռեսենտիմենտի որոշակի

¹¹ Էթնիկական հոգեբանության մեջ էթնիկական ես-կոնցեպցիան (հաճախ օգտագործում են նաև էթնիկական մենք-կոնցեպցիա եզրը) սովորաբար դիտարկվում է մի քանի մակարդակներում՝ անձի, էթնոսի և էթնոսի կազմում գտնվող տարբեր խմբերի: Անձի մակարդակում էթնիկական ես-կոնցեպցիան համարվում է անձի ինքնագիտակցության ուրույն տեսակ, որը մտնում է ընդհանուր ինքնագիտակցության (ես-կոնցեպցիայի) կազմի մեջ: Ինչ վերաբերում է էթնոսի ես-կոնցեպցիային, ապա այն «...**իրենից ներկայացնում է էթնոսի անդամների զգալի թվի կամ մեծամասնության պատկերացումն իր ծագման, մշակույթի, հոգեկան կերտվածքի և վարքի յուրահատկությունների մասին: ...էթնոսի ես (մենք) կոնցեպցիայի մեջ մտնում են որոշ պատկերացումներ նաև այլ էթնոսների մասին, բայց ոչ թե որպես ինքնուրույն միավորներ, այլ սեփական համեմատվող հատկությունների հետ կապված, որպես դրանց պրոյեկցիաներ կամ հակադրություններ: Որոշ առումով էթնոսի մենք-կոնցեպցիան կարելի է դիտարկել որպես նրա գաղափարախոսություն կամ վերջինիս բաղկացուցիչ մաս» (Ա. Նալչաջյան, էթնիկական հոգեբանություն, Եր., 2001, էջ 55, ընդգծ. իմն է – Ա. Ս.): էթնիկական ես-կոնցեպցիայի և դրան առնչվող այլ հարցերի կապակցությամբ տես նաև **Абишева Ж.** Этническая “Я-концепция”, Вестник практической психологии образования №1 (18), январь-март 2009, էջ 74-77, **Налчаджян А.** Национальная идеология и этнопсихология. Ер., 1999, **Налчаджян К.** Самопознание, самосознание и этническая мы-концепция (2012), http://www.ebiblioteka.lt/resursai/Uzsenio-%20leidiniai/SGU/Vestnik_HumN/2006-10-2/hum0610_2_38.pdf և այլն:**

աճ: Բանն այն է, որ ստրկատիրական հասարակարգում ստրուկի ես-կոնցեպցիան և փաստացի կարգավիճակը գտնվում են ներդաշնակության մեջ: Մինչդեռ այլ է պատկերը մարդու իրավունքների պաշտպանության, ազատական գաղափարների արմատավորման խնդիր ունեցող ժամանակակից աշխարհում, որում ձևավորված ես-կոնցեպցիան չի ուղեկցվում դրան համապատասխան սոցիալական, քաղաքական և այլատիպ կարգավիճակով: Իրողություն, որը հանգեցնում է անհանդուրժողականության, դժբախտության զգացման խորացման, իսկ սեփական կյանքում ցանկալի փոփոխություններն ապահովելու անկարողությունը տանում է դեպի արժեքային նիհիլիզմ և ապակառուցողական վարքագիծ: Այս իմաստով 21-րդ դարի մարդու համար շատ դժվար է հասկանալ, որ, օրինակ, հին Յնդկաստանում գործող վառնայական բաժանումը և շուդրաների (ստրուկների, ծառաների) վառնայի առանձնացումը ինքնին չեն կարող վկայել ռեսենտիմենտի ձևավորման կամ շուդրայի դժբախտության մասին, քանի որ շուդրան ապրում էր իր ես-կոնցեպցիայի հետ ներդաշնակության մեջ գտնվող կարգավիճակային իրականությունում: Ասվածը չի նշանակում, թե հին հնդկական վառնայական բաժանումը հասարակական կյանքի կազմակերպման ընդունելի կամ բաղձալի ձև է, այլ նշանակում է, որ մեր դժբախտությունները, ինչպես կասեր հայտնի մտածող Էպիկտետոսը, գալիս են **ոչ թե ինքնին կյանքից, այլ կյանքի հանդեպ մեր վերաբերմունքից**: Ուստի, ռեսենտիմենտի ձևավորումը մի կողմից հետևանք է ես-կոնցեպցիայի և իրականության անհամապատասխանության, իսկ մյուս կողմից՝ այդ իրականությունը կերտելու անկարողության ներքին զգացման, որը կարիք ունի հաղթահարման կամ «արգելափակման»: Իսկ **այդ անզորությունը հիմնականում հաղթահարվում է արտաքին թշնամու կերպարը կամ էլ իրերի ոչ արդար, իռացիոնալ կարգի մասին գաղափարը մտածողության մեջ «ներմուծելու» ծանապարհով**:

Եթե վերոգրյալի համատեքստում քննարկենք Ադրբեջանում պետական մակարդակով իրականացվող հակահայկական քարոզչության փաստը, ապա հասկանալի կդառնան ինչպես հայատյացության արժեքային-հոգեբանական «հարթակը», այնպես էլ վերջինիս շահարկմամբ Ադրբեջանի իշխանությունների գործողությունների պրագմատիկ արդարացվածությունը և արդյունավետությունը:

Ադրբեջանական իրականության մեջ ռեսենտիմենտի ձևավորմանն ու խորացմանը նպաստած գործոնները չեն սահմանափակվում հետխորհրդային տարիների իրողություններով: Սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ դեռևս խորհրդային տարիներին Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում «ադրբեջանցի» կոչվող նախագծի մշակման ուղղությամբ աշխատանքների իրականացումը աստիճանաբար հող էր «նախապատրաստում» հետխորհրդային Ադրբեջանում ռեսենտիմենտի «ծայնը» լսելի դարձնելու համար: Բանն այն է, որ 20-րդ դարում արտաքին ուժերի ներգործության շնորհիվ աշխարհի քաղաքական քարտեզի վրա հայտնված բազմաթեմիկ Ադրբեջանական ԽՍՀ-ում (չնայած բարձրագույն հավաստիացումների՝ բազմաթեմիկությունն իրականում Ադրբեջանի իշխանությունների ոչ թե հպարտությունն է, այլ «գլխացավանքը») իշխանությունների աջակցությամբ տասնամյակ-

ներ շարունակ իրականացվում էր էթնիկ բազմազանության կրճատման կամ էթնիկ ծուլման, ավտոխտոն ժողովուրդների մշակութային ժառանգության յուրացման կամ սեփականման, երբեմն՝ վերացման, ինչպես նաև «ադրբեջանականի» կաղապարով թուրքականացման քաղաքականություն (օրինակ՝ *Գանձակի սուրբ Սարգիս հայկական եկեղեցին վերանորոգվել և հարմարեցվել է թուրքական ճարտարապետական ոճը հիշեցնող ադրբեջանականի*): Ավելին, ադրբեջանական «պատմագիտական» ստեղծագործ միտքը միտված էր ադրբեջանական հասարակության ես-կոնցեպցիայի փոփոխմանը կամ արդիականացմանը, նոր ինքնության կամ ադրբեջանական «ազգի» կերտմանը: Այս առումով հիշատակման արժանի է թոմաս դը Վաալի այն միտքը, ըստ որի՝ **20-րդ դարում Ադրբեջանի համար ամենակենսական խնդիրը «ազգի» ստեղծումն էր**¹²:

Այս կենսական խնդրի լուծման հրամայականի և «նավթաբուրի» ազդեցության շնորհիվ ադրբեջանցի պատմաբանների ու մշակույթի պատմության հարցերով զբաղվողների ուղեղներում ակտիվացան մինչ այժմ էլ գիտությանն անհայտ «կրեատիվ կենտրոններ»: Դրանց աշխատանքի շնորհիվ ադրբեջանական մշակույթը ներկայացվեց որպես քաղաքակրթական զարգացման հիմք, իսկ շումերական մշակույթի ներկայացուցիչները՝ թյուրքալեզու ժողովուրդներ: Դրա վկայությունն են Ադրբեջանի կրթության նախարարության կողմից հաստատված պատմության դպրոցական դասագրքերը, որոնց բովանդակությունը հավակնում է հեղափոխական մշակութային ունենալ «պատմագիտության» մեջ: Ուշագրավ է, որ կրտսեր և միջին դասարանների համար նախատեսված պատմության դասագրքերում «կարմիր թելի» պես անցնում է շումերական մշակույթի թյուրքական ծագման կամ հիմքերի գաղափարը, ինչը և շատ պարզ երևում է դասագրքերում նյութը հիշելուն միտված հարցերի և դրանց պատասխանների տարբերակներից: Բացի այդ, դասագրքերից կարելի է տեղեկանալ, որ տարբեր ժողովուրդներ (*աքքադացիները, բաբելոնացիները և այլն*) սեփականել են թյուրքալեզու շումերների հայտնագործությունները, ինչը կարծես վկայությունն է այն բանի, որ մարդկությունն իր հոգևոր հասունացման համար պարտական է թյուրքալեզու շումերներին կամ, ինչու ո՛չ, հենց թյուրքական ժողովուրդներին: Այսպես, օրինակ, 6-րդ դասարանի պատմության դասագրքի «Նախնադարյան համայնակարգի ձևավորումը Ադրբեջանում» բաժնի նյութերի առնչությամբ ձևակերպված այն հարցին, թե ինչ աղբյուրներում են առաջին անգամ հիշատակվում հին ադրբեջանական ցեղերը, տրված է հետևյալ պատասխանը՝ շումերական առասպելներում և սեպագրերում: Նույն դասագրքի «Չին շումերները» պարագրաֆին վերաբերող հարցերն ու դրանց պատասխանները ևս անցնում են զավեշտի սահմանները: Այդտեղից պարզ է դառնում, որ սեպագրերի համակարգը մ. թ. ա. 3-րդ հազարամյակում Առաջավոր Ասիայում ստեղծել են թյուրքալեզու շումերները: Այդ նույն թյուրքալեզու շումերները մ. թ. ա. 7-6-րդ հազարամյակում Միջագետք են եկել Կենտրոնական Ասիայից և Ալթայի նախալեռներից, իսկ սկյութների նախորդները և իրա-

¹² Стів Де Ваал Т. Черный сад (2012), http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid4664000/4664621.stm

նալեզու այլ ժողովուրդներ (օրինակ՝ սաքերը) ունեն թյուրքական ծագում և այլն¹³:

Վերը նշված օրինակների վկայակոչումը ամենից առաջ միտված է ոչ թե պատմության կեղծումը փաստելուն, այլ «նոր ինքնության» կերտման համատեքստում Ադրբեջանի համար կեղծման քաղաքականության հրամայական լինելը ակնարկելուն: Բանն այն է, որ խորհրդային Միությունից «ժառանգելով» էթնիկ փոքրամասնություններին և խանդով վերաբերվելով նրանց ինքնության պահպանման ցանկություններին՝ Ադրբեջանի իշխանությունները շարունակեցին կանգնած մնալ «նոր ինքնություն» (տվյալ դեպքում՝ ադրբեջանցու) կամ ես-կոնցեպցիա ձևավորելու հրամայականի առջև, ինչը Ադրբեջանում խիստ յուրակերպ է հասկացվում: Ադրբեջանցու ինքնության տակ ամենից առաջ արհեստականորեն հասկանալով թյուրքական ինքնությունը, իսկ Ադրբեջանի պատմությունը առավելապես դիտարկելով թյուրքալեզու «ադրբեջանցիների» սոցիալ-մշակութային, տնտեսական և քաղաքական ակտիվության պատմություն՝ Ադրբեջանի իշխանություններն իրականում «ադրբեջանական ժողովուրդ» կամ «ադրբեջանական ազգ» եզրերի շրջանառմամբ փորձում են քողարկել էթնիկ ձուլման և թյուրքականացման քաղաքականությունը: Բացի այդ, իրականացնելով տարբեր ժողովուրդների մշակույթների տոտալ սեփականման կամ ադրբեջանականացման քաղաքականություն՝ Ադրբեջանը փորձում է լեզվատիմացնել թյուրքական տարրի պատմամշակութային պահանջատիրությունը, ինչն էլ, իր հերթին, միտված լինելով «ազգային» բացառիկության մոլուցքով տարված (*առայժմ առավելապես տարածաշրջանային մակարդակում*) և համապատասխան ես-կոնցեպցիա ունեցող սերնդի ձևավորմանը՝ պարարտ հող է ստեղծում ռեսենտիմենտի ձևավորման կամ խորացման համար: Ասվածն առավել պարզ կդառնա, եթե հատուկ ուշադրություն դարձնենք Ադրբեջանի անկախությունից ի վեր տեղի ունեցած իրադարձություններին և դրանք քննարկենք ռեսենտիմենտի շեփերյան ըմբռնման մեթոդաբանության դիրքերից:

Ինչպես գիտենք, Ադրբեջանի սանձազերծած ռազմական ագրեսիան չպասկվեց բաղձալի հաղթանակով, և նա ստիպված եղավ «հանդուրժել» Արցախի փաստացի անկախությունը, արցախահայության ինքնորոշման իրավունքի իրացումը: Գիտենք նաև, որ տասնամյակներ շարունակ ադրբեջանական հասարակությունն իր մտավորականների ու գիտնականների շնորհիվ «ձեռք բերեց» դարերի խորքը գնացող և հարուստ մշակութային անցյալ ունեցող ազգի ներկայացուցչի ես-կոնցեպցիա: Վերջինիս համաձայն՝ ադրբեջանցիները դարեր շարունակ մաքառել են օտար զավթիչների դեմ, ստեղծել են անզուգական մշակութային արժեքներ: Ավելին, երբեմն դրսևորել են նաև չարդարացված «առատաձեռնություն»՝ երախտամոռ հայ ժողովրդին նվիրելով իրենց պատմական տարածքների վրա ներկայիս Հայաստանի Հանրապետությունը կերտելու հնարավորությունը (*ադրբեջանական աղբյուրներից պարզվում է, որ 1918 թ. մեկ օրական Ադրբեջանի Դեմոկրատական Հանրապետությունը հայերին է նվիրել Էրի-*

¹³ Այս մասին տե՛ս «Азербайджанские учебники продолжают парадное шествие», (2012), <http://azerichild.info/books.html>

վանի նահանգը¹⁴): Բայց այդ մեծահոգությունը, համաձայն նույն ես-կոնցեպցիայի, ոչ միայն չզնահատվեց, այլև շնորհիվ հայերին բնորոշ «ստորության և խարդախության»՝ ուղեկցվեց «ՀՀ ռազմական ազրեսիայով», «Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության խախտմամբ», ադրբեջանցիների հանդեպ «ցեղասպանության» իրագործմամբ: Առաջին հայացքից այս ամենը ադրբեջանական քարոզչամեթոդային թեզերից շատերի սոսկ ընդհանրացված տարբերակն է, մինչդեռ առավել խոր վերլուծության պարագայում պատկերը կարող է փոքր-ինչ փոխվել: Բանն այն է, որ արցախյան պատերազմում կրելով անփառունակ պարտություն՝ Ադրբեջանն ու ադրբեջանական հասարակությունը ընդհանուր առմամբ բախվեցին սեփական հզորության պատրանքին և անզորության փաստին: Արցախյան պատերազմում կրած պարտությունը չէր կարող անհետևանք մնալ և կամա թե ակամա կանգնեցնելու էր վրեժ լուծելու անհրաժեշտության առջև: Իսկ վրեժ լուծելու ցանկությունը ամենից առաջ պետք է հասկանալ ադրբեջանցիների ես-կոնցեպցիայի համատեքստում, քանի որ պատմության ադրբեջանական կեղծարարությունների շնորհիվ տվյալ պատերազմը և դրանում կրած պարտությունը կարող էին մեկնաբանվել որպես պատմական անարդարության արտահայտություն: Ունենալով վրեժը լուծելու կամ ազգային ես-կոնցեպցիայի դիրքերից «արդարությունը» հաստատելու ցանկություն՝ Ադրբեջանը, այնուամենայնիվ, 1994 թվականից **ի վեր շարունակում է հետաձգել վրեժը և միայն բարձրաձայնում է այն կյանքի կոչելու պատրաստակամությունը**: Իսկ այս հանգամանքը լուրջ նախադրյալ է ադրբեջանական իրականության մեջ ռեսենտիմենտի ձևավորման կամ խորացման համար, քանի որ ռեսենտիմենտը **վրեժի անկարողությունն է**: Այսինքն՝ ունենալով վրեժի ցանկություն և բախվելով այն կյանքի կոչելու անկարողությանը՝ ադրբեջանցին հոգեբանական մակարդակում աստիճանաբար դառնում է ռեսենտիմենտալ, նախանձում կամ մերժում է այլոց հաջողությունները, աչքի է ընկնում չարությամբ, իսկ սեփական անհաջողությունները բացատրելու կամ «խմբագրելու» համար դրսևորում է **պատճառազիտական էքստերնալիզմի**¹⁵ հակվածություն: Այսինքն՝ միտում ունի սեփական անհաջողությունների պատճառը փնտրել ոչ թե իր ներսում, այլ արտաքին աշխարհում: Այս հանգամանքն է, որ Ադրբեջանի իշխանությունները շատ լավ են հասկանում և պատեհ առիթն օգտագործելով՝ **փորձում են հասարակության մեջ առկա բացասական էներգիան ուղղել դեպի «կառուցողական» հուն, ասել է թե՛ Ալիևի իշխանության վերարտադրման համար անհրաժեշտ նախադրյալների ապահովման հուն**: Սակայն վրեժի ուշացումը չի կարող անհետևանք

¹⁴ Տե՛ս Севанский Р. Ложь как средство информационной борьбы, или как Азербайджан «подарил» Эриванскую губернию Армении (2012), <http://novostink.ru/analytics/38271-lozh-kak-sredstvo-informacionnoy-borby-ili-kak-azerbaydzhan-podaril-erivanskuyu-guberniyu-armenii.html>

¹⁵ **էքստերնալիզմը** փիլիսոփայական-մեթոդաբանական դիրքորոշում է, համաձայն որի՝ գիտական ճանաչողությունը էականորեն պայմանավորված է արտաքին սոցիալական, քաղաքական, պատմական և այլ գործոններով: Տվյալ պարագայում պատճառազիտական էքստերնալիզմ ասելով նկատի ունենք այն, որ ադրբեջանական կողմը արցախյան հակամարտության ժամանակ կրած պարտության պատճառները փորձում է փնտրել ոչ թե ներքին, այլ արտաքին գործոնների համատեքստում:

մնալ, և սեփական անկարողության կամ անզորության զգացումը «վանելու» համար անհրաժեշտություն է առաջանալու այնպիսի թշնամու կերպարի կերտման, որի համատեքստում ռեսենտիմենտալ սուբյեկտը կկարողանա ստանալ պատրանքային մխիթարության «դեղահաբը»: Վերջին 10-15 տարիների ընթացքում Ադրբեջանի իշխանությունների գործողությունները գալիս են հաստատելու ասվածը: Պատահական չէ, որ զինադադարի եռակողմ պայմանագրի ստորագրումից հետո ադրբեջանական քարոզչամեքենան հետևողականորեն սկսեց շրջանառության մեջ դնել **պարտության էքստերնալիստական պատճառագիտությունը և երբեմն էլ տուրք տվեց կոնդիցիոնալիստական¹⁶ մեկնաբանություններին**: Այսինքն եթե հետևենք տարբեր տարիների ադրբեջանական իշխանամետ մամուլի հրապարակումներին, պատկան ատյանների ներկայացուցիչների խոսքերին, ապա կնկատենք, որ արցախյան պատերազմում կրած պարտությունը Ադրբեջանում բացատրվում է նաև հայերին օգնություն ցուցաբերած Ռուսաստանի կամ վարձկանների ու ահաբեկիչների գործոնով¹⁷: Բացի այդ, որպես լրացուցիչ արդարացում, շեշտվում է ներքաղաքական լարվածության և երկպառակությունների գործոնը: Այս առումով որոշակի բացառություն պետք է համարել 1993 թվականին Յ. Ալիևի՝ հեռուստատեսությամբ և ռադիոյով ժողովրդին ուղղված հատուկ ուղերձը¹⁸, որտեղ Ադրբեջանի նախագահը խստագույնս դատապարտում էր *(օրինակ Չանգելա-*

¹⁶ **Կոնդիցիոնալիզմը** (առաջացել է լատ. *conditio*՝ պայման բառից) փիլիսոփայական ուսմունք է, որը «պատճառ» հասկացությունը փոխարինում է «պայմանների համալիր» (կոնպլեքս) հասկացությամբ: Այսինքն՝ երևույթների միջև պատճառական կապը դիտարկում է ոչ թե պատճառ-հետևանք, այլ պայմանների համախումբ-հետևանք մոդելի դիրքերից: Տվյալ պարագայում պարտության կոնդիցիոնալիստական մեկնաբանություն ասելով նկատի ունենք այն, որ Արցախում Ադրբեջանի կրած պարտությունն ադրբեջանական քարոզչամեքենան հիմնականում բացատրում է ոչ բարենպաստ պայմանների գործոնով՝ փորձելով արդարացնել քաղաքական առաջնորդների թերությունները, հայկական կողմին ռեսուրսային առումով քանիցս գերազանցող իրենց գործերի անփառունակությունը:

¹⁷ Չավեշտալի է, սակայն ադրբեջանական քարոզչամեքենան նույնիսկ չէջն հաբեկիչներին է ներկայացնում որպես հայկական կողմից պատերազմին մասնակցածներ: Սա բացատրում են իբր ՅՅ ու Չեչնիայի միջև առկա դաշնակցային հարաբերություններով և հակառուսական քաղաքականությամբ (տե՛ս **Ж. Мамедова, Н. Абасов.** Чеченские наемники воевали в Нагорном Карабахе, (2012), <http://www.echo.az/article.php?aid=40653>): Խոջալուում ադրբեջանցիների «ցեղասպանության» դիցը շրջանառության մեջ դնելով՝ ադրբեջանական քարոզչամեքենան հաճախ նշում է, որ հայերը Ստեփանակերտում տեղակայված 366-րդ մոտոհրաձգային զնդի անձնակազմի և ծանր զրահատեխնիկայի աջակցությամբ գրավեցին Խոջալուն (տե՛ս «Геноцид в Ходжалы – одно из самых чудовищных преступлений XX века» (2012), http://www.azeri.ru/az/karabakh/genocid_v_khojaly/): Արցախյան պատերազմում կրած պարտության պատճառների ադրբեջանական «վարկածների» հետ կապված տե՛ս նաև **Наапетян А.** Азербайджанские мифы об Армении (2013), <http://regnum.ru/news/1644657.html>, **Севдимальев Р.** Международный терроризм и политико-правовые проблемы борьбы с ним. Баку, 2011, **Адамчевски П.** История армянского терроризма в свете азербайджанских источников // «Международное сообщество и глобализация угроз безопасности: сборник научных докладов». В 2 ч. Ч. 2. «Международное сообщество и национальные государства в поиске ответов на новые угрозы безопасности». Великий Новгород, 2008, с. 245-250.

¹⁸ Տե՛ս «Обращение Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева к народу по телевидению и радио в связи с новыми наступлениями и агрессией армянских вооруженных сил на территорию Азербайджана 2 ноября 1993 года» (2012), <http://library.aliyev-heritage.org/ru/5416266.html>

նում) խաղաղ բնակիչների հեռանալուց առաջ ադրբեջանցի զինվորների զանգվածային փախուստի դեպքերը, հայերին դիմադրելու նրանց անկարողությունը կամ ցանկության բացակայությունը: Ճիշտ է, այդ ուղերձում Զ. Ալիևը արտահայտում էր նաև շատ զգուշավոր մտքեր՝ շեշտելով ադրբեջանական ժողովրդի խիզախ և հերոսական լինելը, ինչը, համոզված ենք, նախապատրաստական հող և քարոզչական հիմք էր հետագայում արտաքին թշնամու խաղաքարտը ակտիվորեն շրջանառության մեջ դնելու և ժողովրդի ուշադրությունը ներքին խնդիրներից շեղելու համար: Պարզ է, որ Զ. Ալիևին այլ տարբերակ չէր մնում, քան ռազմաճակատում ադրբեջանական ժողովրդի հերոսական և խիզախ կերպարը անարգող ազգի դավաճանների և երկյուղած զինվորների գործոնը վկայակոչելը, սակայն խնդիրն այն է, որ այդ բացատրությունը հասկանալի է առավելապես քարոզչական առաքելության, այլ ոչ թե պարտության պատճառների գիտական վերհանման համատեքստում: Այս տեսանկյունից ուշագրավ է իսրայելցի հրապարակախոս Մ. Բելենկիի՝ ռուսական «Взгляд» էլեկտրոնային պարբերականի համարներից մեկում (*նոյեմբեր 22, 2012*) հրապարակած հոդվածը, որտեղ հեղինակը, թեպետ հպանցիկ, այդուամենայնիվ Լ. Գումիլյովի պասիոնարության տեսության մեթոդաբանական դիրքերից է փորձում բացատրել Արցախում ադրբեջանցիների նկատմամբ հայկական կողմի տարած հաղթանակը: «**Հայերի մեջ, - գրում է նա, - ավելի շատ էին մարդիկ, որոնք պատրաստ էին զոհվել այն բանի համար, որ Լեռնային Ղարաբաղը դառնա հայկական, քան ադրբեջանցիների մեջ, որոնք պատրաստ էին իրենց կյանքը տալ հանուն այն բանի, որ այդ տարածքը պատկաներ Ադրբեջանին**»¹⁹: Համաձայնելով հոդվածագրի դիտարկմանը՝ այնուամենայնիվ հարկ ենք համարում ներկայացնել մեկ շատ կարևոր նկատառում: Արցախահայության պայքարը նպատակ ուներ ոչ թե հայկական դարձնել Լեռնային Ղարաբաղը, այլ պատմական հայկական տարածքում իրացնել ինքնորոշման իր իրավունքը: Հուսանք, որ այս կուպիտ սխալը ոչ թե դիտավորության, այլ հեղինակի ոչ լուրջ վերաբերմունքի կամ չինացության հետևանք է:

Հասկանալի է, որ հետպատերազմական շրջանի ադրբեջանական հասարակության մեջ կարող ենք փաստել ռեսենտիմենտի ձևավորումը, ինչը երկրի իշխանությունների կողմից որոշակիորեն մանիպուլյացիաների ենթարկվեց: Օգտվելով նավթադոլարների ընձեռած հնարավորություններից՝ Ալիևը կարողացավ որոշակիորեն «լեգիտիմացնել» երկրում տիրող անարդարությունները, խոսքի ազատության սահմանափակումները, քաղաքական ընդդիմախոսների դեմ կիրառվող ռեպրեսիվ մեթոդները և այլն: Ասել կուզենք, որ չնայած ադրբեջանական իշխանությունները շարունակ բարձրաձայնում են տնտեսական առաջընթացի, քաղաքական ազատությունների և մարդու իրավունքների պաշտպանության ոլորտում «ունեցած» ձեռքբերումների մասին, ինքնակոչության դիրքերից Ադրբեջանը ներկայացնում են որպես տարածաշրջանի ամենաառաջադեմ պետություն, իսկ միջազգային մակարդակում՝ լուրջ դերակատար, այնուամենայնիվ շատ լավ են հասկանում, որ երկրում առկա դժգոհությունները չեն կարող

¹⁹ Бельский М. Оккупация Газы (2012), <http://www.vz.ru/columns/2012/11/22/608242.html>

բացարձակապես անտեսվել: Այս առումով հատկանշական է Ջ. Գուլիևի²⁰ ««Հեղափոխության ուրվականը» շրջում է Ադրբեջանում» հոդվածը, որտեղ հեղինակը ցույց է տալիս, որ Ադրբեջանում շատ առումներով ավելի սուր են արտահայտված այն խնդիրները, որոնք հիմք են հանդիսացել արաբական երկրներում տեղի ունեցած հեղափոխությունների համար: Ադրբեջանում հեղափոխական զարգացումները համարելով հավանական՝ ադրբեջանցի փորձագետը նշում է, որ դրանից խուսափելու համար իշխանությունները պետք է իրական բարեփոխումներ անեն: Այլապես **«...ավտորիտար երկրներով շրջող և բոլորին վախեցնող «հեղափոխության ուրվականը» իսկապես կարող է նյութականանալ Ադրբեջանում: Այդ ժամանակ պարզ կդառնա, թե որքան արժե երկրում իշխանության համակարգի կենսունակության և ամենակարողության դիցը»**²¹:

Պատահական չէ, որ ադրբեջանական քարոզչամեքենան մի կողմից հետևողականորեն փորձում է արմատավորել ալիևյան կլանի իշխանավարման արդյունավետության գաղափարը, իսկ մյուս կողմից գիտակցելով Ադրբեջանում «արաբական գարուն»²² տեսական հնարավորությունը՝ փորձում է արտաքին թշնամիների, Ադրբեջանի դեմ կոնսպիրոլոգիական դավադրությունների գաղափարն առավել սրությամբ մատուցել: Օրինակ, ադրբեջանական և մերձիշխանական www.1news.az լրատվական գործակալության կայքէջում 2012 թվականի նոյեմբերի 28-ին տեղ գտած խմբագրական հոդվածում²³ թեպետ ոչ բացահայտ, սակայն ակնարկվում է այն

²⁰ Ադրբեջանցի Ջաֆար Գուլիևը փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու է, քաղաքական փորձագետ: 1995-2010 թթ. գլխավորել է «Թուրան» լրատվական գործակալության վերլուծական ծառայությունը: 2011 թվականին դարձել է ադրբեջանական «Ազադլիգ» թերթի գլխավոր խորհրդատու, ռուսաստանյան «Regnum» լրատվական գործակալության թղթակից է:

²¹ **Гулиев З.** Азербайджан после Гейдара Алиева. М., 2011, с. 117.

²² Արաբական գարունը ցույցերի և հանրահավաքների հեղափոխական ալիք է, որը սկսվել է արաբական աշխարհում 2010 թվականի դեկտեմբերի 18-ին: Այս երևույթի համատեքստում տեղի ունեցան հեղափոխություններ Թունիսում և Եգիպտոսում, քաղաքացիական պատերազմ Լիբիայում, որն ավարտվեց իշխանափոխությամբ: Բացի այդ, տեղի ունեցան ապստամբություններ Բահրեյնում, Սիրիայում (*այստեղ շուրջ երկու տարի զինված բախում է տեղի ունենում գործող նախագահ Ասադի կողմնակիցների կամ կանոնավոր զորքերի և ապստամբների միջև*), Եմենում և այլն: Չնայած բողոքի և ընդվզման այս ալիքը սկսվեց և տարածվեց արաբական երկրներում, այն էլ՝ գարունանը, որի պատճառով էլ երևույթը անվանվեց «արաբական գարուն», այնուամենայնիվ դա չի նշանակում, թե այդօրինակ հեղափոխությունների հնարավորությունը պետք է դիտարկել սուկ արաբական երկրների համատեքստում: Բանն այն է, որ եզրի անվանումը պայմանական է, կապված է հեղափոխական ալիքի «ծննդավայրի» (արաբական երկրներ) հետ: Մինչդեռ արաբական երկրներում գործող իշխանությունների հանդեպ բողոքի, դժգոհությունների մթնոլորտին համահունչ վիճակ գոյություն ունի նաև այլ պետություններում, ինչը սկզբունքորեն թույլ է տալիս խոսել «արաբական գարուն երևույթի» աշխարհագրության ընդլայնման, ոչ արաբական երկրներում դրա դրսևորումների հնարավորության մասին: Այս տեսանկյունից սկզբունքային բացառություն չէ նաև Ադրբեջանը, որտեղ որոշ փորձագետների համոզմամբ (օր., Բրունո դե Կորդյե) հեղափոխությունների հնարավորությունը երկարաժամկետ կտրվածքով միանգամայն հնարավոր է (այս մասին տես նաև «Арабская весна идет в Азербайджан?» (2012), <http://www.yerkramas.org/2012/03/15/arabskaya-vesna-idet-v-azerbajdzhan/>):

²³ Տես «Грязный политический пиар по заказу, или Лишится ли BP операторства в нефтяном консорциуме в Азербайджане?» (2012), <http://www.1news.az/analytics/20121128120226251.html#page999>

մասին, որ «British Petroleum»-ը կարծես նպատակ ունի հեղաշրջում իրականացնելու Ադրբեջանում (*հատկանշական է, որ «Ռեզոնանս» լրատվական գործակալությունն այդ հոդվածի առնչությամբ հրապարակել է «BP-ն մտադրված է հեղաշրջում իրականացնել Ադրբեջանում» խորագրով նյութ*): Նշված խմբագրականի հեղինակը, քննադատելով բրիտանական մամուլում տեղ գտած այն հոդվածները, որոնք Ադրբեջանը ներկայացնում են բացասական լուսի ներքո (*մենք կասեինք՝ իրականությանը համապատասխան*), դրանցում տեսնում է BP-ի «ձեռագիրը», ինչը բացատրում է նրանով, որ վերջերս Ի. Ալիևը խստորեն քննադատել էր BP ընկերությանը: Հոդվածում հանգամանալից ներկայացնելով BP-ի գործունեության «նութ» կողմերը (*պետությունների ներքին գործերին միջամտել, հեղաշրջումներ ծրագրել ու իրականացնել և այլն*)՝ հեղինակը փորձում է ընթերցողին նրբորեն հասկացնել, որ բրիտանական մամուլի քննադատական հոդվածները պետք է բացատրել Ադրբեջանի իշխանությունների վրա ճնշում գործադրելու, նրանց անկախ քաղաքականությունը չհանդուրժելու փաստով:

Երկրորդ է, Ադրբեջանի նախագահի և BP-ի միջև նախկինում ի հայտ եկած բացահայտ լարվածությունը որոշակիորեն մնացել է անցյալում, սակայն նկատենք, որ նշված հոդվածի փաստը բավականին խոսում է այն հուշում է Ադրբեջանի իշխանությունների գործելաոճի մասին: Բանն այն է, որ առաջիկա ընտրություններում Ալիևը կարիք է ունենալու ընդդիմադիրների բողոքի ակցիաները ռեպրեսիվ մեթոդներով ճնշելու, իսկ այդ ճնշումը հիմնավոր դարձնելու համար հարկավոր է գործող իշխանությունների դեմ պայքար մղողների օտարածին ֆինանսավորման կամ ուղղորդման միտքը արմատավորել: Այսինքն՝ եթե անցյալում BP-ն էր վտանգ ներկայացնում, ապա այսօր այն կփոխարինվի մեկ այլ սուբյեկտով: Այլ խոսքով՝ ազգի փրկիչ Հ. Ալիևի գործի շարունակող Ի. Ալիևը նվիրական պայքար է մղում ինչպես ներպետական խնդիրների վերացման և ժողովրդի հոգսը թեթևացնելու, այնպես էլ արտաքին թշնամիների դավադրություններին և «Արևմուտքի երկակի ստանդարտների» քաղաքականությանը դիմագրավելու ուղղությամբ: Իսկ այս համատեքստում ներքին խնդիրների գոյությունը պետք է բացատրել ոչ թե կառավարման անարդյունավետությամբ, այլ արտաքին թշնամիների ակտիվ գործունեությամբ: Այս տեսանկյունից Ալիևին չի կարելի թերագնահատել, քանի որ իր քարոզչամեթոդների միջոցով հետևողականորեն նպաստում է արցախյան հակամարտության մասին թյուր պատկերացում ունեցող սերնդի ձևավորմանը, որը սրբազան գործ պետք է համարի հայատյացությունը և իր կյանքի դժվարությունները բացատրի հայկական լրբեհնգի, ՀՀ-ի և համայն հայության գոյությամբ: Այստեղ գուցե արտառոց ոչինչ չկա, սակայն միայն առաջին հայացքից: Ասվածն առավել պարզ կդառնա, եթե անդրադարձ կատարենք մարդկային պահանջմունքների մասին տեսություններում տեղ գտած գաղափարներին, այդ թվում՝ Մասլոուի պահանջմունքների բուրգին²⁴: Ըստ այդ տեսության կամ պահանջմունքների բուրգի՝ մարդիկ ունեն մի շարք հիմնարար, առանցքային նշանակություն ունեցող պահանջմունքներ, որոնք

²⁴ Տե՛ս **Маслоу А.** Мотивация и личность. СПб., 1999:

այետք է բավարարվեն: Հակառակ դեպքում՝ կարող են անխուսափելի դառնալ ապակառուցողական վարքագծի դրսևորումները, ագրեսիվությունը, խռովությունները և այլն: Այդ պահանջումները շարքին Մասլոուն դասում է նաև ինքնաարտահայտման, ճանաչված լինելու և այլ հիմնարար պահանջումներ: Չնայած այն բանին, որ պահանջումները բրգածն աստիճանակարգում ավելի բարձր դիրք գրավող պահանջումները Մասլոուն համարում է պակաս «կարևոր կամ ազդեցիկ», քան առավել ցածր դիրք գրավողները, այնուամենայնիվ դա չի նշանակում, թե բուրգի վերին մակարդակները ներկայացնող պահանջումները չունեն հիմնարար նշանակություն: Անշուշտ, որոշ վերապահումներով կարելի է համաձայնել Մասլոուի գնահատականներին, քանի որ, ինչպես արդարացիորեն նշում է Ռ. Ռուբինշտեյնը (*հիմնվելով Ժ. Բարթոնի մտքերի վրա*), ինքնության և ճանաչված լինելու պահանջումների չբավարարումն ավելի շուտ կարող է ուղեկցվել բռնություններով, քան նյութական պահանջումների կամ ցանկությունների չբավարարումը: Աշխատանքը կամ տունը կորցնելիս մարդիկ ոչ միշտ են խռովություն բարձրացնում, բայց բավ է նրանց փորձենք զրկել անհատական կամ խմբային ինքնությունից (*կամ վտանգենք այն*), ապա, ամեն ինչով կարող ենք սպասել ապստամբություն²⁵: Այսինքն՝ մարդը կարող է որոշակի կրավորականություն դրսևորել իր սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավման համար պայքարելու հարցում, սակայն կան պահանջումներ, որոնց չբավարարումը կարող է հանգեցնել ագրեսիվության, պայքարի և ակտիվ գործողությունների: Դրանք են՝ ինքնահիացման, ինքնաարտահայտման կամ ինքնության ճանաչման պահանջումները: Միով բանիվ՝ մարդ կարող է հանդուրժել ֆիզիոլոգիական պահանջումների թերբավարարումը, սակայն չի կարող անտարբեր լինել իր ես-կոնցեպցիայի առանցքը կազմող պահանջումների չբավարարման հանդեպ: Ասվածի վկայություններից է վերջերս մեծ աղմուկ հանած և իսլամական աշխարհը ցնցած «Մուսուլմանների անմեղությունը» ֆիլմը, որը, ընկալվելով որպես հարված իսլամական ինքնությանը, բերեց բողոքի աննախադեպ ակցիաների և սպանությունների²⁶: Իսլամական աշխարհը կարող է հանդուրժել Արևմուտքի թշնամական վերաբերմունքը իսլամական երկրի նկատմամբ, բայց չի կարող հանդուրժել ոտնձգությունն իր ինքնության առանցքը հանդիսացող իսլամի կամ իսլամական արժեքների նկատմամբ: Ասվածի համատեքստում միանգամայն հասկանալի է դառնում, թե ինչու ալիկյան ռեժիմի համար կենսական նշա-

²⁵ Տե՛ս «Կոնֆլիկտ: Վերլուծությունից մինչև միջամտություն», // Խմբագիրներ՝ Սանդրա Չենդելին, Դանիել Դրաքման, Լարիսա Ֆաստ, Եր., 2007, էջ 91:

²⁶ Օրինակ՝ 2012 թվականի սեպտեմբերին Բենգազիում և Կահիրեում ամերիկյան դիվանագիտական առաքելությունները հարձակման ենթարկվեցին, որին զոհ դարձան Լիբիայում ԱՄՆ դեսպանը և հյուպատոսարանի ևս երեք աշխատակից: Հարձակման պատճառն էր համացանցում «Մուսուլմանների անմեղությունը» ֆիլմի դրվագների հայտնվելը: Բացի այդ, ֆիլմի դեմ բողոքի հսկայական ալիք էր բարձրացել մահմեդական բազմաթիվ երկրներում: Բողոքավորները պահանջում էին խստագույնս պատժել ֆիլմի հեղինակներին: Հատկանշական է, որ, օրինակ, Կահիրեի քրեական դատարանը 2013 թ. հունվարին հաստատել է ֆիլմը ստեղծողների մահվան դատավճիռը (*այն կայացվել է առանց մեղադրյալների ներկայության, և մահապատժի միջոց է ընտրվել կախաղանը*):

նակություն ուներ և ունի կեղծիքների վրա խարսխված կրթական բարեփոխումներ իրականացնելը, Ադրբեջանի պատմությունը հեռավոր անցյալի հետ կամրջելը, որոշակիորեն նոր ես-կոնցեպցիա ունեցող սերունդ ձևավորելը: Ադրբեջանցու ինքնության համակարգում փորձելով հաստատել Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության, Արցախի ադրբեջանապատկանության և ադրբեջանցիների փառահեղ մշակութային անցյալի ու ներկայի արժեք-գաղափարները՝ Ադրբեջանի իշխանությունները մի կողմից ձևավորում են ներքին միասնականության ապահովման հարթակ, իսկ մյուս կողմից (*հիշենք Մասլոուի պահանջմունքների բուրգը և Ռուբինշտեյնի մոտեցումը*) **հնարավորինս զսպում են այլ պահանջմունքների բավարարման համար պայքար մղելու ցանկությունը:**

Թեպետ Ադրբեջանի իշխանություններն իրենց պետության ներսում կարողացել են հաջողություն արձանագրել հակահայկական տրամադրությունների խորացման առումով, այնուամենայնիվ դրանից շարքային ադրբեջանցին և Ադրբեջանը բնավ չեն շահել: Հայաստյաց քաղաքականությամբ նրանք կամա թե ակամա վտանգում են իրենց պետության և տարածաշրջանի անվտանգությունը, իսկ իրավիճակային «հաղթանակներ» տոնելով՝ քայլ կատարում դեպի հնարավոր ռազմավարական պարտություն, քանի որ ժամանակակից աշխարհը համագործակցության տրամաբանությամբ է առաջնորդվում:

АРМЕН САРГСЯН – Ресентимент, я-концепция и армянофобия в Азербайджане. – В последние десятилетия Азербайджан осуществляет государственную политику армянофобии, которая проявляется почти во всех сферах жизнедеятельности. Успех этой политики объясняется рядом факторов, в числе которых важное место занимают рессентиментальность и этническая (национальная) Я-концепция азербайджанцев. Указанными факторами всячески манипулируют власти страны, создающие и внедряющие образ врага (армян), чтобы оправдать проблемы внутренней жизни активностью внешних врагов.

ARMEN SARGSYAN – Ressentiment, I-Conception and Armenophobia in Azerbaijan. – In recent decades, Azerbaijan implements state policy of Armenophobia that has many manifestations in almost all spheres of life. The author proves in the article that success in dissemination of the Armenophobia can be explained on the basis of several factors, including the ressentimentalism and ethnic (national) I-conception of the Azerbaijanians. The latter are manipulated by the Azerbaijanian state authorities that through successful introduction of the enemy image (Armenians) have as a goal the justification of the existing problems in Azerbaijan by the activity of foreign enemies.